

บทคัดย่อ

การวิจัยในหัวข้อเรื่องเกี่ยวกับช่วงเมืองและวัดหัวช่วงกับแบบแผนของเมืองในดินแดนล้านนาครั้งนี้ ได้แบ่งภาคของการศึกษาออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นการศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และแบบแผนของเมืองสำคัญต่างๆ ในล้านนาจำนวน ๕ เมือง คือ เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงราย เมืองเชียงแสน เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เมืองพะเยา แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน ส่วนที่สองทำการศึกษาในรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติและลักษณะทางศิลปสถาปัตยกรรมของสิ่งก่อสร้างที่ปรากฏอยู่ในวัดหัวช่วงที่ปรากฏอยู่ในเมืองต่างๆ จำนวน ๗ แห่ง ได้แก่ วัดหัวช่วงแสนเมืองมาหลวง เมืองเชียงใหม่ วัดหัวขัว(วัดหัวช่วงนางเหลียว) เมืองลำพูน วัดหัวช่วงเมืองนครลำปาง วัดหัวช่วง(ร้าง)เวียงท่ากาน อำเภอสันป่าตอง วัดหัวช่วง เมืองแพร่ วัดหัวช่วง เมืองน่าน และวัดหัวช่วงแก้ว เมืองพะเยา เป็นต้น ผลของการวิจัยมีดังนี้

การศึกษาในภาคที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และแบบแผนของเมือง ได้พบว่าพัฒนาการของเมืองที่เกิดขึ้นในเขตภาคเหนือตอนบนนั้นจะเริ่มคืบเกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ คือเมืองหริภุญชัย และเมืองเขลางนคร ซึ่งอาจรวมทั้งเมืองแพร่ด้วย เมืองในกลุ่มนี้จะมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและมีความคล้ายคลึงกับเมืองในสมัยทวารวดีในแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างชัดเจน ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ได้มีเมืองหลายเมืองเกิดขึ้นในแถบที่ราบลุ่มเชียงรายและพะเยา ตลอดจนที่ราบลุ่มแม่น้ำน่านตอนบน จนกระทั่งปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ได้มีผู้นำที่มีความสามารถคือ พญามังราย ได้รวบรวมบ้านเมืองจนเป็นปึกแผ่น ขยายอำนาจเข้าครอบงำแคว้นหริภุญชัย และก่อตั้งอาณาจักรล้านนาขึ้นในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งในช่วงเวลานี้ได้มีบ้านเมืองเกิดขึ้นหลายแห่งที่สำคัญได้แก่ เมืองเชียงราย เมืองฝาง เมืองเชียงแสน เวียงกุมกาม เมืองเชียงใหม่ เมืองพะเยา และเมืองนคร(ลำปาง)ที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยล้านนา รวมทั้งเมืองน่านที่สร้างขึ้นในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ในที่สุดเมื่ออาณาจักรล้านนาได้ล่มสลายไปในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ผลของสงครามทำให้เมืองแทบทุกแห่งต้องกลายเป็นเมืองร้าง เมื่อบ้านเมืองสงบสุขจึงได้มีการบูรณะฟื้นฟูเมือง และได้มีการสร้างเมืองขึ้นใหม่หลายแห่ง คือ เมืองเชียงรายที่ขยายออกมาจากเมืองเดิม เมืองนครลำปางที่ย้ายมาสร้างใหม่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำวัง และเมืองแม่ฮ่องสอนที่สร้างขึ้นใหม่

จากการศึกษาถึงแบบแผนของเมือง ได้พบว่าภายในตัวเวียง นอกจากจะเป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำการของกษัตริย์ เจ้าเมือง และเจ้านาย ตลอดจนขุนนางและไพร่พลเมืองบางส่วนแล้ว ยังปรากฏมีสถานที่สำคัญๆ ของเมือง อาทิ สะดือเมือง มิ่งเมือง เสาหลักเมือง พระมหาธาตุกลางเมือง และช่วงเมือง เป็นองค์ประกอบสำคัญของเมืองอีกด้วย

สะดือเมือง ที่ปรากฏอยู่ภายในเมืองหลายแห่ง เช่น, เมืองหริภุญชัย เมืองเขลางคนคร เมืองแพร่ เมืองเชียงใหม่ และเมืองเชียงรายนี้น่าจะเป็นแบบแผนดั้งเดิมที่ปรากฏขึ้นพร้อมกับการสร้างเมือง เชื่อว่าคติเกี่ยวกับสะดือเมืองนั้นจะเป็นการผสมผสานกันระหว่างคติการตั้งเสาหลักเมืองซึ่งเป็นวัฒนธรรมอินเดียที่แพร่หลายเข้ามาสู่ประเทศไทยนานแล้วกับความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ในท้องถิ่น ทำให้มีการตั้งหลักเมืองขึ้นในบริเวณกึ่งกลางเมือง เรียกว่าสะดือเมือง

มิ่งเมือง คติในเรื่องที่เกี่ยวกับมิ่งเมืองนี้น่าจะเกี่ยวข้องกับความคิดในเรื่องขวัญ ที่ยังปรากฏอยู่ในสังคมชาวไทยดำ ที่มีการนับถือต้นไม้สำคัญว่าเป็นไม้ศรีเมือง หรือไม้มิ่งเมือง และกล่าวความเชื่อดังกล่าวน่าจะมีอยู่ในเมืองน่านและเมืองแพร่มาแต่ดั้งเดิม เสามิ่งเมืองที่ตั้งอยู่กลางเมืองน่านนี้น่าจะเป็นการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อเกี่ยวกับมิ่งเมืองและเสาหลักเมือง จึงมีการตั้งเสาหลักเมืองขึ้น เรียกว่า เสามิ่งเมือง ส่วนพระราชามิ่งเมืองที่ตั้งอยู่กลางเมืองแพร่นั้นคงเป็นคติการสร้างพระมหาธาตุกลางเมืองขึ้นในบริเวณที่ตั้งของไม้ศรีเมืองหรือมิ่งเมือง จึงเรียกว่า พระราชามิ่งเมือง

หลักเมือง แม้ว่าคติที่เกี่ยวกับหลักเมืองจะแพร่หลายอยู่ในดินแดนประเทศไทยนานแล้ว แต่คติการตั้งเสาที่เรียกว่า หลักเมือง นั้นจะเป็นแบบแผนใหม่ที่เข้ามาสู่ล้านนาเมื่อราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ นานี้เอง ซึ่งคงได้แบบอย่างมาจากครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขยายกำแพงพระนคร ได้ผูกขาดาเมือง และตั้งเสาหลักเมืองขึ้นใหม่แทนหลักเก่าใน พ.ศ ๒๓๙๕ ดังนั้นเมืองต่างๆ จึงเอาแบบอย่างที่จะตั้งเสาหลักเมืองขึ้นใหม่เพื่อความเป็นสิริมงคลของเมือง โดยพบว่าที่เมืองนครลำปางได้มีการตั้งเสาหลักเมืองเป็นเสาไม้ขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ ๒๔๐๐ และปรากฏมีหลักเมืองของเมืองพะเยาและเมืองแพร่ที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่เมื่อไม่นานมานี้

พระมหาธาตุกลางเมือง คติการบูชาพระมหาธาตุนั้นเป็นประเพณีเก่าแก่ที่ปรากฏอยู่ในดินแดนประเทศไทยมาเป็นเวลานานแล้ว ความเชื่อดังกล่าวได้มีพัฒนาการและแพร่หลายจนเกิดเป็นคติของการสร้างวัดสำคัญขึ้นในเมืองที่เรียกว่า “วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ” หรือ “วัดมหาธาตุ” ซึ่งในเขตภาคเหนือตอนบนนั้นคติการสร้างพระมหาธาตุเพื่อให้เป็นศูนย์กลางของเมืองนั้นมีหลักฐานชัดเจนปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกที่เมืองหริภุญชัยเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ คือพระธาตุหริภุญชัย รวมทั้งเชื่อว่าพระธาตุเจดีย์วัดชมพูหรือพระแก้วดอนเต้าในเมืองเขลางคนครและพระธาตุมิ่งเมืองในเมืองแพร่ก็น่าจะเป็นพระมหาธาตุเจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อให้พระมหาธาตุเช่นกัน แต่คงสร้างขึ้นในระยะหลังๆ ลงมาแล้ว

คติการสร้างพระธาตุเจดีย์หรือพระมหาธาตุกลางเมืองนี้ยังคงเป็นแบบแผนที่นิยมสืบทอดมาจนถึงสมัยล้านนา เช่นที่เมืองนครหรือลพบุรี(ลำปาง) ที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยล้านนา จะมีพระธาตุเจดีย์วัดปางสนุกหรือพระธาตุศรีจอมไคลประดิษฐานอยู่กลางเมือง เมืองเชียงใหม่ได้สร้างพระธาตุเจดีย์หลวงขึ้นไว้กลางเวียงในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เมืองน่านนั้นจะมีพระธาตุเจดีย์วัดหลวงกลางเวียงหรือวัดช้างค้ำที่สร้างขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เมืองเชียงรายนี้อาจมีพระธาตุคอกทองตั้งอยู่เป็นศูนย์กลางของเมือง เมืองเชียงแสนได้ปรากฏมีพระธาตุหลวงหรือเจดีย์หลวงเป็นปูชนียสถานสำคัญ นอกจากนี้ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังสืบทอดคติการสร้างวัดมหาธาตุขึ้นไว้กลางเมืองเช่นกัน เช่นเมือง

นครลำปางในสมัยรัตนโกสินทร์จะสร้างวัดหลวงกลางเวียงหรือวัดบุญวาทย์ขึ้น เมืองเชียงรายที่สร้างขึ้นใหม่จะมีวัดกลางเวียงปรากฏอยู่

ช่วงเมือง คือสนามหรือพื้นที่โล่งกว้างที่ตั้งอยู่ภายในเมือง เป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมและกิจกรรมของเมือง ช่วงเมืองจะเป็นแบบแผนของเมืองที่มีหลักฐานชัดเจนอยู่ที่เมืองเชียงใหม่และเมืองน่าน ส่วนเมืองอื่นๆ จะมีร่องรอยที่คาดว่าน่าจะเป็นช่วงเมืองมาก่อน มีอยู่ ๓ เมือง คือ เมืองเขลางค์นคร เมืองแพร่ เมืองพะเยา และเชื่อว่าเมืองอื่นๆ น่าจะมีช่วงเมืองอยู่เช่นกัน

ส่วนที่สอง เป็นการศึกษาในรายละเอียดเกี่ยวกับวัดหัวช่วงที่ปรากฏอยู่ในเมืองต่างๆ จำนวน ๘ แห่ง ผลของการศึกษาได้ข้อสรุปว่า วัดหัวช่วงนั้นมิได้เป็นองค์ประกอบสำคัญของเมืองและไม่ได้เป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมของล้านนามาแต่ดั้งเดิม ชื่อของวัดหัวช่วงนั้นไม่เคยปรากฏอยู่ในเอกสารตำนานใดๆ ที่มีอายุเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ ๒๓ แต่วัดหัวช่วงเหล่านี้จะเริ่มปรากฏขึ้นในเมืองต่างๆ ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ โดยแบบแผนของการมีวัดหัวช่วงและช่วงเมืองอยู่ภายในเมืองนั้นจะเป็นคตินิยมที่ปรากฏอยู่ในกลุ่มเมืองเชียงตุง เมืองยอง เขตรัฐชานประเทศพม่า และเมืองเชียงรุ่ง เขตมณฑลยูนนาน ประเทศจีน เป็นเวลานานมาแล้ว ซึ่งคาดว่าวัดหัวช่วงที่สร้างขึ้นในเมืองบางแห่งของล้านนานั้นจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับกลุ่มชนชาวไทยเชื้อสายเมืองยองกับเมืองเชียงรุ่ง และชาวไทยจีนจากเมืองเชียงตุงที่อพยพเข้ามาเป็นไพร่พลเมืองนับตั้งแต่ครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ มานี้เอง และวัดหัวช่วงก็จะเป็นเพียงวัดขนาดเล็ก ที่ไม่มีความสำคัญและบทบาทใดๆ เกี่ยวข้องกับเมืองมากนัก การปรากฏขึ้นของวัดหัวช่วงในเมืองต่างๆ ในช่วงเวลานี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมครั้งใหญ่ อันเป็นผลมาจากการเคลื่อนย้ายถ่ายเทผู้คนพลเมืองจากท้องถิ่นอื่นๆ เข้ามาอยู่ในเมืองต่างๆ จึงทำให้มีแบบแผนทางวัฒนธรรมใหม่ๆ ปรากฏขึ้นในดินแดนล้านนา

ลิขสิทธิ์

Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved